

О.П. Рудницька

**ПЕДАГОГІКА:
загальна
та мистецька**

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

УДК 371.4 (075.32)

ББК 74.03я73

P48

Рецензенти:

С.У. Гончаренко,

д-р пед. наук, проф.,

дійсний член Академії педагогічних наук України

І.А. Зязюн,

д-р філософ. наук, проф.,

дійсний член Академії педагогічних наук України

Рудницька О.П.

P48 Педагогіка: загальна та мистецька: Навчальний посібник. — Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. — 360 с.

ISBN 966-692-735-7

У посібнику розкрито сучасні досягнення теорії і практики викладання дисциплін художньо-естетичного циклу; висвітлено методологічні засади організації навчально-виховного процесу, культурологічні та психолого-педагогічні концепції розвитку особистості; окреслено пріоритетні напрями подальшого удосконалення мистецької освіти, розкрито її взаємозв'язок з основами загальної педагогіки.

Для студентів, аспірантів, викладачів.

ББК 74.00.я73

Охороняється законом про авторське право.

Жодна частина даного видання не може бути використана чи відтворена в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.

© Рудницька О.П., 2005

© Навчальна книга – Богдан,

макет, художнє оформлення, 2005

ISBN 966-692-735-7

Розділ III

БАЗОВІ ПОНЯТТЯ ПЕДАГОГІКИ

3.1. ПЕДАГОГІЧНИЙ ВПЛИВ

Серед базових понять педагогіки особливе місце належить педагогічному впливу, що акумулює у собі сутність педагогічної діяльності й знаходить своє відображення на кожному її етапі як важлива рушійна сила у досягненні освітніх цілей. Це поняття характеризує зв'язок і взаємозумовленість усіх сторін педагогічного процесу, його внутрішні та зовнішні фактори, індивідуальні особливості суб'єктів навчання і виховання, професіоналізм педагогічної діяльності та багато інших аспектів освітнього простору.

Згідно із сучасним педагогічним мисленням цей термін означає не односторонню “незаперечну імперативну вимогливість” та авторитарну “пряму дію” на учня, а забезпечення його активності як повноправного учасника педагогічного партнерства, котрий усвідомлює мету своєї діяльності, планує її, приймає рішення, здатний до самостійних дій. Основу педагогічного впливу становлять діалогові відносини, реалізація яких передбачає використання різноманітних навчально-виховних засобів спонукання учня до усвідомлення себе не пасивним об'єктом освіти, а її суб'єктом. Адже саме така орієнтація педагогічних стратегій якнайбільше сприяє вирішенню актуальних освітніх завдань формування особистості, готової самостійно спрямовувати свій розвиток.

Різнманітні суб'єкт-суб'єктні відносини педагога та учня доцільно поділити на два типи, що зумовлюють зміст і характер педагогічних впливів: предметно-рольові (або функціональні) та особистісні. Предметно-рольові відносини взаємодії та співробітництва зорієнтовані на виконання навчальних програм, а особистісні відносини діалогового спілкування створюють необхідні умови для обміну думками, власними точками зору і знаходження спільної позиції. Їх органічний взаємозв'язок яскраво виявляє оновлена парадигма осві-

ти, яка наголошує на необхідності поєднання інтелектуального розвитку (передача суспільно-історичного досвіду, організація засвоєння знань, умінь та навичок) та особистісного становлення учнів. Саме цей підхід до організації освітнього процесу розкриває сутність навчання як передумови самовиховання, саморозвитку, самореалізації особистості й тим самим змінює традиційне розуміння монологічної спрямованості педагогічного впливу на діалогічну.

Кінцева мета педагогічного впливу — комплексна. З одного боку, вона полягає в тому, щоб допомогти учневі оволодіти знаннями і способами навчальних дій, розширити межі операційних можливостей діяльності, сприяти розвитку пізнавальної активності особистості. А з іншого — передбачає досягнення більш високого рівня самостійності, ініціативи та здатності до творчого мислення, забарвлення діяльності позитивними переживаннями, захопленням працею, інтересом до неї, радіщами від цікавих знахідок та успішного подолання труднощів тощо. Це стосується будь-якої галузі навчальних дій: оволодіння виконавською інтерпретацією музичного твору, історичним матеріалом, технікою танцювальних рухів, прийомами театральної драматизації, способами розв'язання математичних задач та багатьма іншими.

Звідси випливає, що результативність педагогічного впливу залежить від стимулювання готовності учня до виконання потрібних дій, так би мовити “від себе”, керуючись не тільки засвоєними правилами і нормами, але і власними переконаннями. Тому вплив можна розглядати як процес і результат перетворення зовнішніх вимог у внутрішню позицію учня, введення нових знань та дій у систему усталених ставлень до навколишньої дійсності, а відтак — як досягнення ефекту переходу особистості в якісно інший педагогічно зумовлений стан індивідуального розвитку. Те, що пізнається, має стати засобом орієнтування людини у всіляких життєвих ситуаціях, соціально-психологічною призмюю її світобачення, розширення духовно-культурної сфери, а це вимагає використання різноманітних навчально-виховних впливів.

Складність означених завдань зумовлена тим, що внутрішні психічні процеси, на які спрямовується вплив, не можна спостерігати безпосередньо. Як правило, виявляються лише окремі опосередковані ознаки зовнішньої поведінки, яку вдається активізувати і зафіксувати. Наприклад, результати впливу на емоційно-почуттєву сферу суб'єкта у процесі спілкування з мистецтвом можна побачити тільки

за окремими непрямими показниками особистісної реакції на художні твори. Вона проявляється у формі збудження, змінах настрою, висловлених оцінних судженнях, характері власної мистецької діяльності — творчої, виконавської, слухацької тощо, тому все більшої актуальності набуває впровадження експериментальних вимірювань ступеня педагогічного впливу, пошук можливостей більш точного визначення динаміки розвитку учнів з метою наукового пояснення і прогнозування ефективності освітнього процесу.

Як і будь-яка діяльність, педагогічний вплив здійснюється у три етапи: планування, організація та управління. Планування охоплює розробку того чи іншого варіанта педагогічного впливу, організація — підготовку до його практичної реалізації, управління корекцію можливих відхилень та недоліків у процесі здійснення. Таким чином, педагогічний вплив, незалежно від його масштабності й тривалості, завжди попередньо уявляється, тобто планується, потім виконується і, за необхідності, коректується.

Для планування педагогічного впливу треба визначити бажаний результат, обрати засоби, за допомогою яких він може бути досягнутий, спрогнозувати процес його реалізації.

До організації педагогічного впливу слід віднести розробку навчальних матеріалів, урахування реальної підготовки учнів та забезпечення інших необхідних умов.

Управління впливом (корекція) потрібне в тому випадку, коли він не досягає поставленої мети. Виконання цього складного завдання у більшості випадків актуалізує всі професійні якості педагога і вимагає високого рівня його майстерності. Адже корекція, як правило, спрямована на допомогу учневі у самостійному подоланні труднощів. Тому без знань психологічних особливостей учнів, умінь передбачати перебіг навчально-виховного процесу, здатності до емпатії та рефлексії, рівня належної кваліфікації практично неможливо досягти ефективності педагогічних дій.

Зміст навчального матеріалу, прийоми, форми роботи, що підвищують ефективність діяльності учнів у різних педагогічних ситуаціях (пізнавальних, тренувальних, ігрових), можуть розглядатися як засоби впливу на результативність навчально-виховного процесу. Ті з них, котрі є експериментально перевірені або підтвердженими практикою, слугують факторами посилення педагогічної дії. Наприклад, за умови доведення доцільності застосування певного прийому оволодіння навичками читання нот з листа або колористичного відтворен-

ня художнього образу, його використовують як фактор підвищення продуктивності навчання музики або живопису.

Звернемо увагу на те, що фактори впливу поділяються на зовнішні (організація педагогічного процесу) та внутрішні (стимулювання інтелектуальної та практичної діяльності учня). Зовнішні фактори — зміст, логіка і способи передачі навчальної інформації, виразність міміки і мови педагога, застосовані ним методи, засоби, форми роботи, їх послідовність тощо. До внутрішніх факторів належить мотивація активності та самостійності дій учня, актуалізація його знань і набутого досвіду, асоціативне мислення, образні уявлення та ін.

Важливим є розрізнення педагогічних впливів за ознакою джерела дії: **безпосередній** вплив педагога на учня та вплив, **опосередкований** комплексом навчально-виховних умов. Урахування цієї диференціації має принципове значення для побудови дидактичних систем, що передбачають не стільки стимулюючу роль особистості педагога та процеси його прямого наслідування учнями, скільки якомога повніше забезпечення самостійної роботи з навчальним матеріалом, надання допомоги учням у виробленні свого індивідуального стилю діяльності, розвитку здатності до самоконтролю освітніх результатів, у духовному збагаченні в умовах організації різноманітних ситуацій власної творчості. Сполучення вільного самовираження учнів та високої вимогливості до них, планованого педагогічного процесу та спонукань до непередбачених проявів особистісної ініціативи відкриває широкі перспективи активізації внутрішніх сил суб'єктів навчання та виховання. Це набуває особливої ваги у галузі мистецької освіти, специфіка якої неодмінно вимагає реалізації комплексного впливу на учня, що охоплює, поряд з наслідуванням особистості педагога, створення емоційно-творчої атмосфери занять, всебічне стимулювання їх самостійної художньої діяльності.

Вибір того чи іншого педагогічного впливу значною мірою зумовлюється і **формою** організації навчально-виховного процесу. Наприклад, у роботі з невеликими групами учнів за умови безпосереднього керівництва ними (урок, індивідуальні заняття, практичні роботи, семінари) педагог має широкі можливості для оперативних дій. У лекційній роботі вплив, як правило, опосередковується змістом навчальної інформації та професійною майстерністю її повідомлення. Деяко іншими є завдання педагогічного впливу в процесі керівництва самостійною роботою учнів (студентів). У цьому випадку дії педагога, який виконує роль консультанта, обмежуються інструкціями та

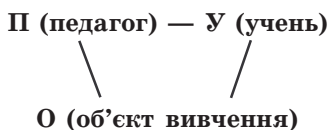
порадами, спонуканням до самонавчання і самовиховання, допомогою у виборі способів розв'язання поставлених завдань, стимулюванням проявів інтересу, допитливості, активності у сфері навчальної діяльності. Проте за всіх форм роботи пріоритет має надаватися непрямому підведенню учня до правильного рішення, яке неначебто народжується у нього самого.

Отже, характер педагогічного впливу залежить від змісту навчальної інформації, особистісних якостей суб'єктів його реалізації (вплив педагога або вплив учня на самого себе, своєрідний самовплив), а також від спрямованості на ті чи інші сторони формування особистості (мислення, почуття, риси характеру, вміння). Залежно від поставлених завдань педагогічний вплив може виконувати змістово-інформуючу, спрямовуючо-коректуючу або спонукально-стимулюючу функції.

З цього випливає, що весь навчально-виховний процес слід розглядати як послідовність різноманітних педагогічних впливів, які зумовлюють його рух за попередньо визначеною схемою згідно з чинними програмами та навчальними планами. Ця схема становить умовну стратегію, певний шаблон педагогічних дій, який на практиці завжди трансформується відповідно до конкретних педагогічних ситуацій, а тому вимагає варіативної тактики розв'язання численних непередбачених проблем.

3.2. ПЕДАГОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ

Навчально-виховний процес складається з різноманітних поєднань діяльності педагога та учня. Кожен з них, як суб'єкт цього процесу, має свої відносно самостійні цілі діяльності. Цілі педагога, діяльність якого спрямована на те, щоб навчати, полягають у підготовці педагогічного процесу (діагностика учнів, вибір типу педагогічного впливу, планування та організація навчальної діяльності учня) і його здійсненні (управління навчальною діяльністю учня, допомога у роботі, формування мотивації дій). Цілями учня, який навчається самостійно, є виконання потрібних дій з об'єктами, котрі пізнаються, та самокерівництво своєю діяльністю. Взаємозалежність означених цілей у реалізації спільної для обох суб'єктів кінцевої мети навчально-виховного процесу зумовлює необхідність педагогічної взаємодії, структурні компоненти якої можна представити у вигляді такої схеми:

Взаємозв'язок наведених компонентів становить шарувате утворення трьох послідовних видів взаємодії:

взаємодія **П-О** — педагог демонструє варіант взаємодії з об'єктом, який учень спостерігає (наприклад, пропонує власну виконавську інтерпретацію музичного твору або викладає новий матеріал);

взаємодія **П-У** — педагог залучає учня до спільної роботи з об'єктом, виявляє наявні недоліки і коректує їх (наприклад, робота над музичним твором (у процесі індивідуальних занять або пояснення учню незрозумілих йому положень у певній галузі знань));

взаємодія **У-О** — учень демонструє набуті вміння самостійного оперування навчальним об'єктом (наприклад, виконує вивчений ним фрагмент музичного твору або відповідає на запитання педагога, розв'язує запропоновані йому задачі).

Звідси випливає, що центром педагогічного процесу є взаємодія учня з навчальним матеріалом, яку забезпечує і регулює педагог.

Психіка людини формується, власне, у взаємодії з об'єктами її діяльності (С.Л. Рубінштейн, Г.С. Костюк), а тому педагог з метою розвитку своїх учнів має створювати такі умови, які спонукали б їх до самостійної роботи. Упродовж педагогічного процесу взаємодія педагога та учня може посилюватися або послаблюватися (навіть повністю припинятися) залежно від ступеня досягнення поставленої мети (засвоєння інформації, набуття певних умінь, розвиток тих чи інших якостей). При цьому не відіграє особливої ролі вікова група суб'єкта навчання (школяр, студент, доросла людина). Важливою є його підготовленість до виконання потрібної діяльності, високий рівень якої свідчить про завершення відповідного циклу освіти і можливість переходу до наступного. (Яскравим прикладом цього є ситуації, в яких люди будь-якого віку, у тому числі дорослі, виявляють безпорадність і потребують допомоги у процесі оволодіння новими для них складними системами логічних або практичних дій.)

Динаміку етапів розвитку трьох видів педагогічної взаємодії можна розкрити за допомогою понять "активність" та "самостійність". Перше з них означає участь суб'єкта у здійсненні педагогічного процесу, так би мовити енергійність включення у нього. Друге — здат-